

DÜNDEN BUGÜNE SIRP VE AVUSTURYA BASKISI KARŞISINDA BOSNA HERKES

Dr. Mustafa GÜLCAN*

I- KARA YORGİ VE RUS DESTEKLİ SIRB İSYANI

Osmanlı Devletine karşı Sırp ayrılıkçı hareketini 1788 Osmanlı-Avusturya savaşlarında, Osmanlılara karşı çarpışan Kara Yorgi başlatmıştı. Şubat 1804'te Osmanlı Sultanı III. Selim adına uydurduğu bir fermanla, Boşnak mahalli yöneticilere karşı Sırp-ları isyana çağırarak Kara Yorgi Ağustos 1806'da Sırbistan'ın bağımsızlığını ilân etti. Rus-ların silâh, para ve askerî uzman göndermesiyle isyan genişledi ve isyancılar çok güç-lendi (1). 1808 de Belgrad'ı ele geçiren Kara Yorgi, Tarihçi Raşid'in diliyle "müslümanları katle ve mallarını yağmalamaya başladı. Gebe kadınların karınlarını yı- tıp çocuklarını çıkarıyorlardı" (2). Sultan Selim'in hal'i meselesi Osmanlı'nın duruma müdahalesini geciktirmiş ve Devlet-i âliyye 1812 Bükreş antlaşmasının sekizinci mad- desiyile Sırlara otonomi vermek mecbûriyetinde kalmıştı (3). Ancak bundan memnun olmayan Sırp-lar yeni bir saldırı ve katliam başlatmışlardı. Bunun üzerine Hürşit Paşa ve Bosna Valisi Dârendeli Ali Paşa komutasında bölgeye asker sevk edildi. Bosnalı müs- lümanların da yardımını alan bu güçler, Belgrad'ı geri aldılar. Müslüman halk tekrar şehre geri döndü (4).

Askerî zafer Osmanlıların, fakat siyasi zafer Sırp-ların olmuş, Osmanlı devleti 1815'te ilk defa bir Hıristiyan reayasına, isyanı sonucu taviz vermişti. Bu daha sonra Yunan, Bulgar, Karadağ, Amavut vb. isyanlarda çok kötü bir örnek olacaktı (5). 1817'de Kara Yorgi'yi tesirsiz hale getirerek, kesik başını İstanbul'a gönderen Miloş Ob- renoviç Bâbiâlinin de tasdikiyle Sırp Knezliği'ne atandı. Onun döneminde Türk-Sırp ilişkilerinde fazla menfi bir durum ortaya çıkmadı. Ancak 1860'da ölümü ile yerine geçen oğlu Michael Obrenoviç döneminde, Rus Pan-Slavistler söz sahibi oldular. Sırp- lar'ı Türklere karşı isyan ve katliamlara çağırdılar. İsyancılar ve kargaşalar sonucu 1867'de Sırbistan'da Osmanlı Devleti'nin "milletin izzet-i nefsinin için dalgalanan bayraktan" başka hiç bir şeyi kalmamıştı. Rus başkumandanı Prens Gorkakof'un maddi ve manevi desteği yanında, Rus Savunma Bakanlığının gönderdiği subay, cephane ve diğer mühimmat ile 1867-1868 de Sırbistan'da Rus etkisi zirveye çıkmıştı (6). Sırp-lar 1876 da Ruslar'ın kışkırtmasıyla Yeni Pazar ve Niş sancaklarına saldırdı. Aynı günlerde Ruslar'ın Taşkent kasabı; General Mikhael Grigoroviç, Sırbistan'a gelerek Osmanlı or- dusuna karşı düzenlenen Sırp askerî harekâtına kumandanlık etmeye başladı (7).

*) S.Ü. Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Öğretim Görevlisi

1) David Mac Kenzie, *The Serbs And Russian Pan Slavizm 1871-1876*, New York, 1967 Cornell Universty Press, pp.3.

2) Raşid, *Tarih-i Vak'a-i Hayretnüma: Belgrad ve Sırbistan*, İstanbul, 1291, Divitçiyen Mat., s. 26.

3) Nihat Erim, *Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları*, Ankara, 1953, A.Ü. Hukuk Fak. Yay., C.I, s. 251-252.

4) Ahmed Cevded Paşa, *Tarih-i Cevded*, İstanbul, 1901, Matbaa-i Osmaniye, s. 125.

5) Wesley M. Geweher, *The Rise of Nationalism in The Balkans 1800-1930*, New York, 1931, Henr Holt Co. pp. 21.

6) Maathew Smith Anderson, *The Eastern Question*, New York, 1966 Mac Millan Co.pp. 166.

7) B.N. Sumner, *Russia And Balkans, 1876*, Oxford 1967, The Calarendon Press, pp. 179.

Sırların başarısı için Ortodoks-Slav dünyası ayağa kalkmıştı. Karadağ Hersek'e saldırarak Sırlara destek olurken Bulgarlar Sırbistan'a 2800 gönüllü göndermişlerdi (8). Rus Pan-slavistleri ise İvan Aksakov'un gayretiyle Sırbistan'a 5000 gönüllü yanında büyük miktarda para ve eşya göndererek desteklemişlerdi. (9) Tam bir Haçlı kınıyla Moskova Metropoliti Sırların zaferi için bütün kiliselerde "özel ayinler" yapılmasını emretti. Ayrıca bir de yardım fonu kurdu (10). Rus Kızılhaçının topladığı milyonların, Rus işadamları Milyoner Khludov'un verdiklerinin yanında bir hiç kaldığı kaynaklarca ifade edilmektedir. Petersburgun sosyete bayanları; tranvaylar, buharlı gemiler ve evlerde kampanyalar açarak yardım topluyorlar ve bu yardımları Sırbistan'a gönderiyorlardı (11).

Balkanlarda Sırp katliamının tarihçesi komitacılık ile aynıdır. Ancak Sırlar yarı bağımsız ve bağımsız devlet statüsü kazandıktan sonra kamitacılıktan gelen bu alışkanlığı devam ettirmiştir. Türkiye'nin Semlin Başşehbenderliğinin 7 Eylül 1875 tarihli yazısından öğrendiğimize göre "Sırp Emâreti" yabancı devlet konsolosluklarına verdiği güvencenin aksine Bosna-Hersek müslümanlarına karşı harekete geçmek üzere Sırp gönüllüler ordusu meydana getirdiğini öğreniyoruz. Aynı belgeye göre Sırp yüzbaşı Vilyakoviç komutasında 500 Sırp gönüllü Bosna'ya geçmek üzere Şayak'ta beklemekteydiler (12). Osmanlı Devleti ise Sırp Emaretinin bu ilk tahrıkları karşısında itidâlı muhafaza etmiş, başta Yenipazar olmak üzere "müslüman halk Sırlara karşı herhangi bir saldırıda bulunmamaları için mutasarrıflıklar tarafından köy imamları, muhtarlar ve ihtiyar heyetleri vasıtasıyla ikaz edilmişti". Ancak Yenipazar mutasarrıflığının 23 Ekim 1875 de Sadârete gönderdiği vukuat' jurnalinden Sırların sınırda bazı bölgeleri tahkim ettiği ve sınıra asker yığıldığı anlaşılmaktaydı (13). Bundan da Sırların yakında bölgeye geniş çaplı bir saldırı başlatacağı tahmin edilmekteydi.

Sırların bölge halkına yönelik faaliyetleri ilk olarak Sırbistan'a ticaret için giden tüccarlara yaptığı baskılarda kendini gösterdi. Tuna Valiliğinden Sadârete gönderilen 11 Ekim 1875 tarihli yazıdan Sırbistan'a ticaret için giden 30 bin Bosna, Niş, Manastır, Üsküp ve Sofyalı tüccardan ancak 3 binin geri gönderildiğini, Sırp asıllı olan diğerlerinin ise kendi isteklerinin hilâfına asker yazılarak Sırbistan'da alıkonduğunu öğrenmekteyiz (14). Bosna'ya ticaret için giden işkodra ve Podgoriçeli tüccarların ise bütün mal ve paraları Sırp eşkiyaları tarafından gasp edilmişti (15).

Sırlar bundan sonra sınıra yakın bölgelerdeki halkı çeşitli baskılarla kendi safalarına kazanma politikası izlediler. Bu politikanın gereği olarak Yenivaroş kazası yakınlarında sınırdan geçmek isteyen Sırp tüccarları engellemişler, sınıra yakın yerlerdeki arazi sahiplerini tehdit etmişler ve bazı hayvan tüccarlarının sürülerini de gasb etmişlerdi. Ayrıca bunlardan kendilerine yardım etmeyenleri cezalandırmışlar, izvornik yakınlarında Sırlara ait bir manastırı, papazıyla birlikte yakmışlardı (16).

8) Mercia Mac Dermott, *A History of Bulgaria 1393-1885*, New York, 1962 F.A. Praeger Publisher, pp. 284.

9) Michael Boro Petrovich, *A History of Modern Serbia*, New York and London, 1968, Vol. 2 pp. 387-88.

10) R.W. Seton-Watson, *Disraeli, Gladstone and The Eastern Question*. New York, 1969, Barnes and Neble Inc.

11) Sumner, *Age*, pp. 48.

12) Başvekalet Osmanlı Arşivi (B.O.A.), HR. SYS. nr. 250/1 Belge sıra nr. 342.

13) BOA. HR. SYS. nr. 250/1, Belge sıra nr. 232.

14) BOA. HR. SYS. nr. 250/1, Belge sıra nr. 247.

15) BOA. HR. SYS. nr. 250/1, Belge sıra nr. 134.

16) BOA. HR. SYS. nr. 250/1, Belge sıra nr. 221.

II- 1875-1876 YILLARINDA MÜSLÜMAN HALKA YÖNELİK SİNDİRME HAREKETLERİ:

Bundan sonra ise sık sık sınırı geçerek müslüman halka yönelik baskı ve sindirme politikası başlatıldılar. Bu saldırılardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

1-) Aralık 1875'da küçük İzvornik ahâlisinden bazı müslümanların sığır ve atlarının Sırp eşkiyası tarafından kaçırılması,

2-) Şubat 1876'da Yenipazarlı Bilâl'in ve Seniçeli Ramazan'ın sığırlarının Sırp lar tarafından kaçırılması,

3-) Şubat 1876'da Vidinin Adliye kazasından Pestiman adlı müslüman çerkesin Sırp lar tarafından kurşunlanması, Saraylı Reşo'nun ve Taşlıcaklı Abdullah Efendinin hizmetkârının soyulması,

4-) Şubat 1876 sonlarında Üsgüp yakınlarındaki Mezak jandarma karakoluna saldırı düzenlenmesi,

5-) Mart 1876'da Vişegradlı Süleyman ve Sebalar Şerif adlı iki müslümanın Ke-reste tedariki için gittikleri Brosetçe dağında sınırı geçen Sırp eşkiyası tarafından katledilmeleri,

6-) Nisan 1876'da Seniçe'de müslüman halk tarafından inşa edilen han'la birlikte, Lobava köyünde müslümanlara ait bazı evlerin yakılması, Kladiçe köyünden tarlalarından hayvan otlatan beş müslümanın dövülmesi, Yenipazar kasabası civarında yoldan geçen müslümanlara ateş açılması, Yenivaroş, Travnik ve Bihke civarındaki müslüman ve Hıristiyan köylere baskınlar yapılarak halkın mallarının gasbedilmesi ve kendilerinin yaralanması (17).

Bu saldırılar karşısında şüphesiz Osmanlı Devleti de boş durmamış gerekli tedbirleri almıştı. Ancak Osmanlının en çok üzerinde durduğu husus, Sırp eşkiyası ile Sırp halkının birbirinden ayrılması gerektiği hususu idi. Bunun için sık sık bölgedeki müslüman idareciler ve halk, tahriklere kapılmamaları yolunda ikâz ediliyorlardı (18). Sırp Emâreti ise bu saldırıları kendi dışında göstermeye çalışarak Rusya ve Avusturyanın da desteği ile her an fırsat gözetmekteydi. Ancak Osmanlının baskısı karşısında bu saldırı ve tecavüzlerin karşılığını -maddi yönden de olsa- ödemeye mecbur kalmıştı (19).

III- AVUSTURYA BASKISI VE OSMANLI ÜLKESİNE GELEN GÖÇMENLERİN YERLEŞTİRİLMESİ:

1878 Berlin antlaşmasıyla Bosna-Hersek "geçici" olmak şartıyla Avusturya'ya bırakılmış, ancak Avusturya aylarca süren kanlı çatışmalardan sonra müslümanları mağ- lup ederek Bosna-Hersek'e girebilmişti. Avusturya'nın işgali Bosna-Hersek'den müslümanların göçünü de gündeme getirmişti. Ancak Osmanlı Devleti "dörtüzbün Bosna-Hersekli müslümanın göçmesini bölge üzerindeki hâkimiyetini, Avusturya karşısında elde ettiği bazı askeri avantajları kaybedeceği, Avusturyalıların göç edenlerin emlakini Hristiyanlara dağıtarak bölgede nüfuzunu arttıracığı korkusuyla" iyi karşılamamıştı. Ayrıca gerek göçmenlerin ve gerekse Osmanlı Devletinin maddi ve manevi bir çok kaybının olacağı da açıktı. Bu sebeple 27 Nisan 1879 tarihli bir Sadâret tezkiresi ile bölgedeki Osmanlı konsolos ve temsilcilerinden Bosna-Hersekli müslümanların göçten ikna yoluyla vazgeçirilmeleri, yine de vazgeçmezlerse göç etmek isteyenlere olumsuz cevap verilmeden Osmanlı ülkesine göçmelerinin sağlanması isteniyordu (20). Ancak

17) BOA. HR. SYS. nr. 250/1, Belge sıra nr. 184,152,146,95,96.

18) BOA. HR. SYS. nr. 250/1, Belge sıra nr. 93, 232.

19) BOA. HR. SYS. nr. 250/1, Belge sıra nr. 135, 150, 323.

20) BOA, Y.A. Res. nr. 3/7.

Bosna-Herseklilerden fırsat bulanlar ve mallarını küçük meblağlarla da olsa satabilenlerin bir çoğu Osmanlı ülkesine akın etmişti. Çünkü Bosna-Hersek'e "herkese refah, dirlik ve hürriyet sağlamak için" geldiklerini açıklayan Avusturyalılar müslümanların canlarına ve mallarına tecavüze başlamışlardı. Bosna müslümanlarının reis ve âlimlerinin II. Abdülhamîd Hân'a gönderdikleri Mayıs 1880 tarihli ârıza'da Avusturyalıların "binlerce müslümanı katlettiklerini, canları yanında mallarını da kaybettiklerini, mukaddes yerlerin bir çoğunun yıkıldığını, mescidlere domuz eti ve şarap doldurulduğunu, Saraybosna'da müslümanlara ait lise ve ortaokullarda Hristiyanlığı anlatan mecbûri dersler koyarak müslüman gençleri Hristiyanlaştırmak istedikleri ve aşırı vergilerle ahaliyi zor durumda bıraktıkları" acı bir dille anlatılmaktaydı (21). Bunun üzerine harekete geçen Osmanlı Devleti Avusturya nezinde özellikle dini yöndeki baskıları kaldırması için teşebbüslerde bulunmuş, bir çok yolları deneyerek Bosna-Hersek üzerindeki Avusturya baskısını hafifletmeye çalışmıştı. Mart 1901'de Osmanlı Devleti "Müftü ve ulema reislerinin müslüman halk tarafından seçilmesini, Osmanlı Devletinin buralara memur göndermesini, müslüman çocuklara dinî kâidelerin ve Türkçenin öğretilmesi için mektepler açılmasını, bazı Boşnak gençlerinin Osmanlı ülkesindeki mekteplerde okutulmasını "Avusturya'ya da kabul ettirmişti (22). Ancak Avusturya Hükümeti, Osmanlının nüfuzunun yeniden ortaya çıkmasından korkarak dinî değerler, vâkıflar ve eğitim kurumları üzerindeki zulmünü arttırmış; durumu Osmanlı devletine haber vermeye teşebbüs eden Bosna-Hersek müslümanlarının temsilcilerine para, hapislik ve sürgün cezaları vermişti (23).

II. Abdülhamîd Hân'a yönetimi bir yönden Avusturya'ya diplomatik baskı uygularken ve Bosna-Hersek içinde müslümanların yok olmaması için bazı tedbirler alırken diğer yönden istememesine rağmen Osmanlı ülkesine gelen göçmenlerin iskânı meselesiyle uğraşmıştı. Onları yerleştirmek için İzmir, Edirne, Selânik, Kastamonu, Konya, Adana, Halep, Bağdat, Trablusgarb, Yanya ve Şam valilikleriyle Kudüs-ü şerif ve Serfeci mutasarrıflıklarından müsbet netice alamayan II. Abdülhamid Han (24) 1895 te Bosna göçmenlerini Hazine-i Hassaya yani kendine ait olan Üsküdar ve Beykozdaki Çiftlik-i Hümayunlara yerleştirmiş (25) ve 1898 de Belgrad sefaretî vasıtasıyla "Bosna-Hersek müslümanlarının dinlerini muhafaza maksadıyla Osmanlı Devletine göç edebilmeleri için" önemli miktarda para göndermişti. (26) 1893 yılında ise İškodra'da hazine-i hassaya ait çiftliklere Bosna-Hersekli göçmenlerin yerleştirilmesini emretmişti (27). Bir çok Bosna-Hersekli göçmeni de Adapazarı, İzmit ve Bursaya özel emirle yerleştiren II. Abdülhamid'in direktifleriyle 1901 de Ankara vilayetine de önemli miktarda bir göçmen kitlesinin yerleştirildiği görülmektedir (28). Daha sonra II. Abdülhamîd Hân'ın özellikle Bosna-Hersek'li âlimler vasıtasıyla göçü yavaşlattığı, Bosna-Hersek'teki müslümanları eğitim, dinî hizmetler ve ticarî açıdan destekleyerek onların kendi ülkelerinde kimliklerini muhafaza edebilmeleri konusunda önemli katkılarda bulunduğunu bilmekteyiz (29). Bu dönemde Avusturya ile birlikte Sırbistan krallığı da müslümanlara ve özellikle Osmanlı Devletine karşı olan düşmanlığını devam ettirmiş, Kosova Savaşının 500. yıldönümü sebebiyle Niş'teki Kelle Kulesinde konuşma yapan

21) BOA, HR SYS. nr. 256/2, Belge sıra nr. 51-53.

22) BOA, HR SYS. nr. 259/1, Belge sıra nr 92-99.

23) BOA, HR SYS. nr. 259/1, Belge sıra nr 66.

24) BOA, Y.A. Hus. nr. 176/32.

25) BOA Y. Mtv (Yıldız Mütenevvia), nr. 53/10, 120/109.

26) BOA Y. Mtv (Yıldız Mütenevvia), nr. 175/183.

27) BOA Y. Mtv (Yıldız Mütenevvia), nr. 78/113.

28) BOA Y. Mtv (Yıldız Mütenevvia), nr. 218/79.

29) BOA, HR. SYS. Nr. 258/1 Belge sıra nr. 92-99,

BOA. A. MTZ. BN. nr. 1/12.

bir Sırp Papaz "Osmanlıların bu kuleyi atalarının kelleleriyle yaptığını" iddia ederek, Hıristiyanları Osmanlı yönetimini tamamen Balkanlardan atmaya çağırmişti. Kral ve üst düzey yöneticilerin yanında 30 bin Sırp'ın da katıldığı Krusevçedeki mitingte de aynı teraneler tekrarlanmıştı (30). 1912-1913 Balkan Savaşlarından sonra "Osmanlıyı balkanlardan sürme emeline" biraz yaklaşan ve sınırlarını genişleten Sırbistan 1914 Saraybosna suikastinin arkasındaki güç olarak da I. Dünya savaşının çıkmasına sebep olmuştu, çok büyük maddi ve manevi kayıplara sebep olan savaş sonrası Avrupanın yeni haritası çizilirken Sırbistan galiplerden biri olarak ortaya çıktı (31).

IV- YUGOSLAVYA DEVLETİ'NİN KURULMASINDAN SONRA MÜSLÜMANLARA YAPILAN ZULÜM:

Böylece Sırpalrın liderliğinde Sırbistan, Karadağ, Hırvatistan ve Bosna-Hersek'ten müteşekkil bir Yugoslavya Devleti kuruldu. Ancak siyasi güç Sırpaların elinde idi. Önce Hırvatları etkisiz hale getirdiler. Hırvat liderler Avusturyaya kaçmak mecburiyetinde kaldı. Kral Aleksandr bu durumu fırsat bilerek meclisi feshetti. Bu arada Sırpalarda müslümanlara baskıyı iyice arttırmışlardı. Her an silahlar patlayabiliyordu. 1920'lerde Karadağ'da ilk kurşun sıkıldı. Sırp çeteciler, müslüman Binbaşı Başkoviç'i pusuya düşürerek öldürünce, kanlı hadiseler zinciri başladı. Taşlıca ve Yenipazar bölgelerini alevler sardı. 1921 de Sırplar çok ani bir baskınla Sahoviç kasabasına girerek yüzlerce müslümanı katletti. Başkoviç'lerden Hüseyin Bey kalabalık bir çete ile Taşlıca bölgesini tamamen ele geçirdi. Kral ve hükümet azılı kâtil Kosta Peçenof vasıtasıyla müslümanları tesirsiz hale getirdi. 1924 de kadar durum oldukça sakindi. 1924 Kurban Bayramı sabahı Bosna, Senice ve Priboy kasabalarını basan Sırp çeteleri çok sayıda Müslümanı namaz bitimi camilerden çıkarırken şehit ettiler. Hemen ardından Kosava, Prişna ve Dumçina'ya saldırdılar. Milletvekili Nazmi Grunçina'yı sokak ortasında öldürdüler (32).

Makedonya, Sancak, Kosova ve Bosna Müslümanları bu durum karşısında bir araya gelerek "Cemiyet" adlı bir parti kurdular ve seçimlerde iktidardaki Radikal Partiyi destekleyerek 14 Milletvekili çıkardılar (33). 1923'lerde Belgrad Üniversitesi Profesörlerinden Jovanoviç, Yugoslavya Komünist Partisinin ilk temelini attı. Bu hareket Tito grubunun nüvesini meydana getirdi. 1938 Münih antlaşması ile Almanlara Balkanların yolu açılmıştı. Yugoslavya Müslümanları durumun bu şekilde gelişeceğini tahmin etmişler ve daha sonra Ankara'ya Muhammed Cevahirti, Münir Ekrem Şahin, Salih Müftiç ve Yuyaçiç'den müteşekkil bir heyet göndermişler, ancak devrin başvekili İsmet İnönü "Misak-ı Milli sınırları dışında Türkv e Müslüman unsuru diye bir şey kabul etmiyorum. Zaman çok vahimdir. Türkiye dışarıyla uğraşmamalıdır. Türkiye'nin başını ağrıtmayın" diyerek bu heyeti yanından kovmuştu (34).

V- II. DÜNYA HARBİNDEN SONRA BOSNA HERSEK:

Bosna-Hersek Müslümanları II. Dünya savaşı sırasında diğer unsurlarla birlikte Almanlara karşı ülkelerini kahramanca müdafaa ettiler. Ancak savaş sonrası kurulan Komünist yönetimi içlerine sindiremeyerek yeni bir mücadelenin içine girdiler. 1947'de ortaya çıkan Yücelciler grubu Makedonya Müslümanlarını olduğu gibi, Bosna Hersekli de oldukça etkilemişti (35). Bosna Hersek'te "Genç Müslümanlar" adı ve-

30) BOA Meclis-i Vükelâ Mazbatası, nr. 44/27, BOA. A.MTV. NR. 39/50.

31) Hugh Poulton, *Balkanlar, Çatışan Azınlıklar, Çatışan Devletler*, (Türkçesi Yavuz Alogon), İstanbul 1993 Sarmal Yayınevi, s.24.

32) *Makedonyada Müslüman Direniş, Yücelciler 1947, Mehmed Ardıcı'nın Anıları*, İnsan Yayınları, İstanbul 1991, S. 17-18.

33) *Age*, S. 19.

34) *Age*. S. 16-17.

35) *Age* S. 20 vd.

rilen gizli bir teşkilat 1966'lara kadar devam eden önemli faaliyetlerde bulundu. Bosna Hersek bölgesi II. Dünya savaşı ve sonrasında en ağır zulüm ve katliamlara, sürgünlere sahne oldu. Komünist yönetim ise önceleri ibadeti yasakladı, camileri kapattı, dinî eğitimi engelledi ve göstermelik bir "Reisü'l-Ulema" makamı ihdas ederek hakimiyetini devam ettirmeye çalıştı. Ancak Tito, bunun böyle yürümeceğini görerek Müslümanlara bazı toleranslar tanıdı. Tito'nun ölümünden hemen sonra yapılan bir istatistiğe göre Saraybosna bölgesinde 100'den fazla cami, 550 kadar mescit, 400 kadar dinî mektep ve 2 Medrese bulunmakta idi. Tito'nun ölümü Müslümanların dinî faaliyetlerini önemli ölçüde arttırmış, bir çok yeni mektep ve cami yapılmış, rejime ters düşmeyen İslâmî yayınların sayısı artmıştı. 1970'lerden sonra Nakşibendilik tarikatı yeniden canlanmıştı (36).

Bu durum Komünist yönetimi kuşkuya düşürmüş ve 1983 yılı ortalarında başta Dr. Aliya İzzetbegoviç olmak üzere 13 Müslüman lider "İslâmî milliyetçilikten kaynaklanan düşmanca ve karşı devrimci" eylemlerle suçlanarak tutuklanmış ve 14 yıl hapse mahkum edilmişlerdi. Cezaları daha sonra temyiz tarafından 11 yıla indirildi. Aliya İzzetbegoviç Kasım 1988 başında serbest bırakıldı. 1988-1990 rahatlamasının ardından, Mayıs 1990'da Demokratik Eylem Partisi'ni (SDA) kurdu. Komünistlerle işbirliği yapan eski Müslüman lider Adil Zülfükarpaşić 21 Eylül 1990'da onun partisini "aşırı" İslâmî bularak ondan koşturdu ve Müslüman Boşnak Teşkilatı adlı yeni bir oluşumu başlattı. Ancak Aralık 1990 seçimlerinde hiç bir varlık gösteremedi. 240 sandalyeli parlamento'da Aliya İzzetbegoviç'in SDA'sı 86 Milletvekilliği ile birinci parti olmuştu. Onu 72 Milletvekilliği ile Hırvatistan Demokratik Topluluğu izlemişti. Yeni mecliste 99 Müslümana karşılık 85 Sırp, 49 Hırvat ve kendilerini Yugoslavlar olarak tanımlayan 7 Milletvekili bulunmaktaydı. Aliya İzzetbegoviç eski rejimde bir siyasi mahkum iken Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nin Başkanı olmuştu. Yine de bu devlet Aliya İzzetbegoviç'e rağmen İslâmî bir cumhuriyet olmaktan çok uzaktı. Ancak Aliya İzzetbegoviç, süratle partisini Makedonya ve Kosova-Sancak bölgesindeki Müslümanlar arasında teşkilatlandırdı. Özellikle Süleyman Ulganin'in lideri olduğu Sancak teşkilatı kısa zaman da çok geniş bir şekilde bütün Müslümanları aynı safta toplamayı başarmıştı. Bu, Eylül 1990'da Sancakta Sırp yönetimi tarafından çok zor kontrol altına alınan Müslüman-Sırp çatışmalarına sebep olmuştu (37). Bundan sonra Bosna-Hersek'te yaşanan bugünkü olaylar meydana çıkmıştı. Şimdi soruyoruz Türkiye 1909'larda unuttuğu tarihi mes'uliyetini ne zaman hatırlayacak?

36) Hugh Poulton, *Age S.* 49-51.

37) *Age S.* 52-55.